

Önde gelen gulâmlar ayrıca Anadolu Selçuklularının kültür ve sanat hayatında önemli rol oynamış, çok sayıda cami, medrese ve hastahane yaptırıp bunlar için çeşitli vakıflar tesis etmişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

Târîh-i Sîstân (nşr. Bahâr), Tahran, s. 222; Utbî, *Târîh-i Yemîni* (trc. Cerbâzekânî, nşr. Ca'fer-i Şîâr), Tahran 1345 hş., s. 19, 119, 200, 286; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* (Köymen), s. 119, 127, 134-135, 145, 158; Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî* (nşr. Ganî-Feyyâz), Tahran 1324 hş., s. 517; İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi* (trc. Ahmed Ağırca — Abdülkerim Özaydın), İstanbul 1986, VII, 418; VIII, 69, 112, 249-250; XII, 205-208, 266-267; Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), s. 151, 175-177, 189-190, 234-235, 240-241, 244-246; Hasan-ı Fesâhî, *Fârsnâme-ye Nâserî: History of Persia Under Qajâr Rule* (trc. H. Busse), New York 1972, s. 321, 332; Müstevfî, *Târîh-i Güzide* (Nevâî), s. 379; Seyfeddin Hâcî b. Nizâm Ukaylî, *Âşârü'l-vüzerâ* (nşr. Mîr Celâleddin Urmevî), Tahran 1337 hş., s. 150-151; Bayur, *Hindistan Tarihi*, I, 337-338, 385, 443; II, 479, 483-484; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 37, 53-54, 100-102, 117; W. Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd* (trc. Tevfik Biyıkhoğlu), Ankara 1948, s. 92; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, s. 156-157; a.mlf., *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, Ankara 1984, s. 38-39; M. A. Ghafor, *The Ghurids* (doktora tezi, 1959), Universitat Hamburg, s. 164-165, 194; C. E. Bosworth, *The Ghaznavids*, Edinburg 1963, s. 98-106; a.mlf., "Ghaznevid Military Organization", *Isl*, XXXVI (1960), s. 40-41; a.mlf., "The Turks in the Islamic Lands up to the Mid-11th Century", *Ph. TF*, III (1971), s. 4-6, 9-10, 14-17; a.mlf., "The Early Ghaznavids", *ChIr*, IV, 163, 179-180, 185; a.mlf., "The Tâhirids and Saffârids", a.e., IV, 99, 125-126, 131-132; a.mlf., "Ghulâm", *EI²* (İng.), II, 1081-1084; a.mlf., "Ghurids", a.e., II, 1103; R. N. Frye, "The Sâmânids", *ChIr*, IV, 143-144, 149-151; Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul 1976, s. 66-67; Aydın Tanerî, *Celâlü'd-dîn Hârizmşâh ve Zamanı*, Ankara 1977, s. 123-124; H. M. Elliot — J. Dowson, *The History of India as Told by Its Own Historians*, Lahore 1979, II, 298-299, 320-322, 360; III, 97-99, 101, 114, 128, 212; Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, Ankara 1981, s. 232, 235, 287-290, 294-295; Safâ, *Edebiyyât*, II, 69-77; Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara 1985, s. 225; Hasan-ı Enverî, *İşlâhât-ı Divânî: Devre-i Gaznevî ve Selçukî*, Tahran 2535 şş., s. 41-42; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1991, s. 323-324; a.mlf., "Karategin Ailesi", *TKA Prof. Dr. İ. Yarkın'a Armağan*, Ankara 1988, s. 1-2, 16; a.mlf., "Sebüktegin'in Pendnâmesi", *İTED*, VI/1-2 (1975), s. 229; a.mlf., "Emîr Savtegin", *TED*, VI/6 (1975), s. 63, 67, 70-71, 74; a.mlf., "Sîmcüriler I: Sîmcür ed-Devâtî", *TD*, sy. 32 (1979), s. 76, 79, 83; a.mlf., "Arslan Argun", *Küçük Türk-İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1974-81; M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1992, III, 238-258; S. Vryonis, "Selçuk Ghulams and Ottoman Devshirmes", *Isl*, XLI

(1965), s. 224-241; M. Fuad Köprülü, "Aybeg", *İA*, II, 58-60; Coşkun Alptekin, "Zengi", a.e., XIII, 532; P. Hardy, "Ghulâm", *EI²* (İng.), II, 1084-1085; Dihhudâ, "Ghulâm", *Luğatnâme*, XX, 271-275.

ERDOĞAN MERÇİL

F) Osmanlılar. Osmanlılar'da gulâmın çoğul şekli olan "gilmân"ın kullanımı daha yaygındır. "Gilmânân" veya "gilmanlar" şeklinde tekrar çoğulu yapılan kelime "kapı kulu"nda olduğu gibi bazan yerini "kul"a terketmiştir. Gilman kelimesinin, yaya veya atlı Kapıkulu ocakları neferlerinden Enderun, Bîrun gibi sarayın erkek hizmetkârlarına kadar uzanan çok yaygın bir kullanımı alanı vardır. Saray hizmetkârları için daha ziyade gulâm veya "oğlan" kelimesi kullanılmıştır (bk. İÇ OĞLANI). Köle kadın hizmet erbabına ise "câriye" denirdi (bk. KÖLE). Devşirme oğlanlarına "gilmânân-ı devşirme", acemi oğlanlarına "gilmânân-ı acemi-yân" (bk. ACEMİ OĞLANI), bostancılara "gilmânân-ı bostâniyân" veya "gilmânân-ı bağçe-i hâssa", saray iç oğlanlarına "gilmânân-ı Enderûn, gilmânân-ı hâssa" (bk. ENDERUN) veya "gilmânân-ı Sarây-ı Âmire" denirdi. Bu zümrelerin her biri bağlı olduğu ocak veya koğuşun usullerine göre yetişir ve yüksek rütbeli devlet hizmetlerine tayin edilirdi.

Daha önce kurulan İslâm ve Türk-İslâm devletleri müesseselerinin teşkilâtları ile eski Türk devlet geleneğinin bazı esaslarını birleştiren Osmanlı padişahları ve özellikle Fâtihten Mehmed kul sistemini çok geliştirmiş ve bunu devletin merkezî, askerî ve taşra teşkilâtlarında geniş ölçüde uygulamışlardır. Enderun olsun Bîrun olsun en küçük hizmetlisinden en büyük yetkilisine kadar sarayın her türlü işi devşirme asıllı gilmanlara verilmiş, devletin merkezî ve taşra yönetimi genellikle yine devşirme kökenli vezir veya beylerbeyilere bırakılmıştır. XV ve XVI. yüzyıllarda istisnâ olarak Türk asıllı veziriazamlar iş başına getirilmişse de ağırlık yine devşirme vezirlerde kalmıştır.

Âlî Mustafa Efendi sultanların gelişigüzel, "ne idüğü belirsiz" gilmanı saray hizmetine almamalarını, aslı nesli bilinenlerin de mutlak kuyâfe* ilminden anlayan âlimler tarafından incelendikten sonra alınması gerektiğini belirtmektedir. Zira bu gilmanların zamanla yükselerek Has Oda'ya gireceğini, daha sonra dış hizmete çıkacağını ve idareleri altındaki müslümanları ezebileceğini, bunun da padişaha bedduaya se-

bep olacağını ifade etmektedir. Fâtihten Mehmed devrinde saray hocasının uygun gördüğü oğlanların Enderun'a alınarak diğerlerinin kapıcılığa ve Acemi Ocağı'na verildiğini ve neferlikte bırakıldığını anlatan Âlî, kötü kimselerin hizmetinde bulunmuş olanların, şehir oğlanlarının, levent ve evbaşlara karışmış, meyhâneye gitmiş gilmanların harem hizmetine alınmamasını, bu gibilerin önceki harem hizmetkârlarına da kötü örnek olacaklarını yazmaktadır (*Mevâidü'n-nefâis ft kavâidü'l-mecâlis*, s. 20 vd.).

Padişah otoritesinin zayıfladığı XVII. yüzyıl başlarından itibaren devşirme sisteminin gevşemesine paralel olarak gilman sistemi de bozulmuştur. Abaza Paşa'nın II. Osman'ın kanını dava ederek ayaklanması doğrudan Kapıkulu ocaklarına, dolayısıyla gilman sistemine karşı yapılmış gibidir. Çok cepheli 1683-1699 savaşlarından sonra eski güçlerini kaybeden gilmanlar daha farklı bir karaktere bürünmüş ve etkileri azalmıştır. XVIII. yüzyılda gilman sisteminin hemen hemen tamamen ortadan kalkması üzerine saraya devşirmelerin yerine devlet adamlarının ve nüfuzlu kişilerin oğulları girmeye başlamıştır. Edirne ve İbrâhim Paşa saray mekteplerinin önemlerini kaybetmesinden sonra ise saraya girmenin yegâne kapısı Galata Sarayı olmuştur. Bu saraydaki gilman eğitimi bir süre daha devam etmiş, Batı saraylarının taklidine başlandığı II. Mahmud zamanında Enderun lağvedilerek devlet Mâbeyn müşirliği kurulmuş ve devlet kadroları için memur yetiştiren mektepler açılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Sûret-i Defter-i Sınak-i Arvanid (nşr. Halil İnalçık), Ankara 1954, tür.yer.; İbn Kemal, *Tevârîh-i Âli-i Osmân*, I, 28, 29; II, 49; Selânikî, *Târîh* (İpsirli), I, 2, 13, 145, 159; II, 631; Âlî Mustafa Efendi, *Mevâidü'n-nefâis ft kavâidü'l-mecâlis*, İstanbul 1956, s. 20 vd., 165 vd., 191 vd., 215 vd.; *Mebde-i Kânûn-ı Yeniçeri Ocağı Tarihi* (nşr. E. Y. Petrosyan), Moskova 1987, vr. 9^a, 17^b; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, 472; Atâ Bey, *Târîh*, I, tür.yer.; D'Ohsson, *Tableau général*, VII, 2 vd.; A. Howe Lybyer, *Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi* (trc. Seçkin Cılızoğlu), İstanbul 1987, s. 27 vd., 45, 51 vd., 76 vd., 109 vd., 279 vd.; M. Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri* (İstanbul 1931), İstanbul 1981, s. 101, 134-139; Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I-II, tür.yer.; a.mlf., *Medhal*, s. 13; a.mlf., *Saray Teşkilâtı*, tür.yer.; İsmail H. Baykal, *Enderun Mektebi Tarihi*, İstanbul 1953, tür.yer.; Halil İnalçık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, Ankara 1954, s. 137, 168; a.mlf., "Ghulâm", *EI²* (Fr.), II, 1111-1117; Pakalın, I, 664-665, 679.

ABDÜLKADİR ÖZCAN